

IGOR TORKAR, POZABLJENI LJUDJE

»Pozabljeni ljudje«* imajo v Torkarjevi dramatikii neko prednost: v ospredje ni postavljen preočitno špekulativni »problem«, ki bi mu bilo življenje nasilno podrejeno; dejanje skuša rasti vsaj na prvi pogled skladno z dejanjem in nehanjem oseb. Toda že ne prenatanačna preiskava umetniškega tkiva izzove nekaj ugovorov, dovolj tehničnih in upoštevanja vrednih, ki zadevajo bistvo Torkarjevega snovanja.

Zelo hitro ugotovi bralec (ali gledalec), da je smisel upodobljenih življenjskih pojavov v »Pozabljenih ljudeh« precej drugačen, kot misli in kot nas želi prepričati avtor. To razhajanje v idejnem vrednotenju in ocenjevanju je značilno in za estetsko sodbo pomembno, zato si ga velja ogledati.

Igra je zamišljena tako, da je edina svetla luč zapostavljenim, na kraj življenjske ceste potisnjenim siromakom lepa krčmarica Arja. Pri njej, v tako imenovani špelunki, le-ti posedajo, razpredajo svoje misli, se na široko pogovarjajo, nekateri že v povsem resigniranem tonu, drugi še z vero v lepše življenje. Z Arjinim tragičnim samomorom zgube tudi to varno zavetišče in morda edini in poslednji svetli pramen v njih nesrečnem življenju ugasne.

Človek, za katerim je že mladostni nemir in pretirana zaupljivost, ne verjame kar takoj, da bi bila vnania lepota že zanesljivo jamstvo za žlahtnost srca; in res, pri Arji ne zasledimo pretirano aktivne človečnosti; prijazna je, to je res, ali naposled njena ljubeznivost ne preseže kaj prida konvencionalne kramarske vljudnosti do dobrih, zvestih strank. Siromakom zelo vneto, brez kakršnega koli pomisleka o posledicah, toči »pištolce« slabega žganja. Že kar na začetku igre brez sramežljivosti prizna: »Obračun za včeraj še kar gre. Nikolič, ki mi je dal v najem to špelunko, bo dobil svoje — oderuh —, nama pa kljub temu tudi nekaj ostane.« Brez prevelikih socioloških pretenzij lahko ugotovimo: Arja dobiva denar po isti poti kot grdi krčmar, pa čeprav je hkrati z avtorjem tako jezna nanj. Ko bi zgolj nastopajoče osebe imele iluzijo o njej, potem bi bilo to v redu in bi utegnili biti v nadaljnjem razvoju celo zanimivo, nerodno pa je, da v njeno neizmerno dobroto veruje tudi pisatelj sam.

Torkar si vnaprej zamišlja moralne in karakterne razpredelnice, v katere razporeja svoje junake. Vendar jih noče ceneno tipizirati v črno-bele predstavnike; včasih prav preseneti in osupne s kombinacijami. Arjo si je pisatelj zamislil kot svetel lik, ali, da bi ne bil ta lik utrujajoče nedolžen in da ne bi zaradi tega celotno delo zdrsnilo v preočitno ganljivko, obremenil Arjo s kompleksom vroče, nemirne materine krvi. Z dramaturškega vidika bi bilo sicer to zelo pametno, le da si je avtor zamislil ta širše zasnovani lik nekoliko naivno: na blede shemo je enostavno prilepil, »montiral« nekaj negativnih lastnosti. Razumska preračunanost je še očitnejša pri oblikovanju »protiigralca«, demonskega ljubavnika Andra. O njegovem izrednem vplivu na ženske je prepričan le avtor, za nas je zgolj bledokrven puhloglavec.

* Igor Torkar, Pozabljeni ljudje. Knjižnica Mestnega gledališča, Ljubljana 1959.

ki ne obvlada niti osnovnega jezika moških nastopačev. Eterično lepa, vzorno plemenita Arja je očarana od takegale ljubkega monologa: »Baba je kar fejst... Lepa rožca si punčka! To zimo bom hodil sem!« Naposled, tudi ljubezen ima svojo logiko. Na junaka sicer pisatelj kopiči temne poteze, vendar skuša na koncu v skladu z osnovno idejo, da so pozabljeni ljudje v psihološkem jedru dobri, plemeniti, z nekoliko zapoznelimi in grobo razumljenimi miljejskimi teorijami pojasniti in opravičiti junakovo založeno življenje.

Ne gre zanikati, da kaže Torkar pri organizaciji snovi smisel za razgibanost dejanja, za barvit in živ spektakel. Razplet je, na primer, na prvi pogled učinkovit: v kratkem času se zgode sila pomembne stvari in več fabulativnih niti se na mah razvozla. Intimna ljubezenska drama se konča, Arja napravi samomor zavoljo nepoboljšljivega ljubimca; ta se prav tedaj nraavstveno spreobrne; obračunal bo sam s seboj in se menda obesil. Tilki se življenje nasmehne: tako rekoč zaroči se z revolucionarnim Vanetom. Vsi ostali doživijo take ali drugačne čustvene pretrese, vsem pa je skupna zavest, da so izgubili nenadomestljiv dom. In vendar je razplet cenen, učinkovit zgolj za oko, zunanja dinamika pa je tudi v teatru kaj brezpomembna zadeva. Zakaj avtorjeva razrešitev nakazanih nasprotij ni v ničemer nujen in neizogiben nasledek prikazovanega življenja, logičen rezultat prečiščene umetniške zamisli, ki bi imela varno potrdilo v življenju samem. Torkarjevi junaki so ujeti v niti pisateljeve samovolje in se ubogljivo gibljejo sem ter tja. Torkar noče videti stvari take, kot so; zavoljo apriorističnih zamisli je neobčutljiv za pravo naravo življenja, za bistvo stvari.

Povedali smo že, da pri najboljši volji ne vemo, zakaj se je Arja na tako presenetljiv način zaljubila v Andra. Potemtakem, logično, tudi ne moremo verjeti, da zavoljo erotičnega brodoloma napravi samomor (dasi je treba v oklepaju priznati, da se je prav psihologija ljubeče žene Torkarju najbolj posrečila; omeniti je prizor, ko Arja navkljub dobri volji ne more prijaviti Andra zavoljo tatvine). Prav tako preseneti koreniti psihični obrat v Andru; kdaj in kako se je tako temeljito skesal? Če se je skesal pred silvestrovanjem, je presenetljivo, da se je navkljub dragocenim spoznanjem o svoji krivdi še naprej zabaval in da je prišel k Arji očitno pijan in veselo razgret (še ves posut s konfeti) povedat veselo novico o lastnem moralnem vstajenju. Če pa ga je pretreslo spoznanje mimogrede, ni prav, da mu je nasedel tudi pisatelj: takemu potresanju s pepelom smo bili že nekajkrat priča med dogajanjem. In Tilka, ta sladkobna mala lutkica (zdi se, kakor da ni od tega sveta), se ob smrti svoje velike dobrotnice z vso žensko ljubeznivostjo zanima pri Vanetu, ki je vanj naskrivaj zaljubljena, za barvo njegove bodoče zakonske sobe, in Vane, še malo prej do nosu zaljubljen v Arjo, ji z nedvomnim obetom odgovori: »Svetlomodra.«

Temo o pozabljenih ljudeh je Torkar mehanično privzel in brezosebno doumel. To potrjuje že ponesrečen izbor osrednjih oseb; pri najboljši volji ne vemo, zakaj sta v prvem planu dejanja prav Arja in Andro, saj z njuno individualno usodo z ničimer ne pojasnjujeta teme. Razvrstitev junakov nikdar ne sme biti docela samovoljna in slučajna; v ospredju morajo biti osebe, ki z dejanjem kar najbolj plastično pojasnjujejo in osvetlujejo upodobljeni življenjski pojav. Pri oblikovanju obrobni junakov, tako imenovanih pozabljenih ljudi, se predvsem izživlja Torkarjeva strast po nenavadnem in

bizarnem; skoraj vse osebe so tako ali drugače zaznamovane in defektne. Pri tem kaže Torkar pomanjkanje drobnega posluha za tragične momente; spregleda jih tam, kjer v resnici so, in jih išče tam, kjer ne morejo biti, in se izgublja v površnosti ali celo vulgarnostih. Samo dva primera! Obe cipi, Uta in Bela, se lahko ne zavedata svojega žalostnega »poklica«, saj je človeška zavest včasih nekaj čudnega, pisatelj pa mora biti pravičen življenju in mora prikazati stvari take, kakršne so, ne pa se spogledovati s publiko. Torkar se razživlja ob takih scenah, kot je barantanje za »ceno«, s posebno radostjo pa posreduje monolog bebastega Polikarpa, ki prvič okusi lepote tovrstne ljubezni. Pri »drekpumparju« Klemnu je za avtorja zanimiv predvsem sočni vzdevek, ki ga nosi ta oseba; ta veristična bizarnost je povsem nefunkcionalna in sega prek meje literarnega bontona. V zasnovi je Torkar spregledal, da s Klemnovim neuspehom ne more ilustrirati nezdravih predvojnih razmer, zakaj umetniški vzpon v gledališču ni zgolj družbena zadeva in tudi dandanes vodijo k tovrstni slavi čisto posebne, včasih zelo vijugaste stopnice.

Torkar prek nekoliko naivne modne zainteresiranosti za socialna vprašanja sploh ni prišel, sicer bi se moral vprašati o vzrokih zla in osvetliti bi moral družbene zakonitosti, ki so potisnile njegove siromake na rob življenjske poti. Torkar je žal daleč od tega: navkljub vsiljivo poudarjenemu ljubljanskemu narečju se godi dejanje v nekakšnem brezzračnem, apriorno zamišljenem prostoru, in nikjer ni čutiti stvarne, opredeljive družbene atmosfere. Svojo socialno sliko je Torkar zasnoval abstraktno, namesto da bi ga pretresli pojavi sami in da bi v krčeviti zavzetosti skušal pojasniti vprašanja, ki mu jih zastavlja življenje samo.

Torkarjevo idejno izhodišče je malce naivno in v osnovi sentimentalno: ljudje so pozabljeni, ker so v osnovi dobri, te družba zapostavlja, zavrže. Temu je pridružena še neka neužitno abstraktna misel o steklenih človeških srcih, ki prosejajo temo in svetlobo; po preizkušenem dramaturškem načelu, da lahko »norec« več in globlje vidi, jo propagira blodni Platon; v resnici je blodna in zmedena, čeprav ima avtor z njo večje idejne pretenzije, ker jo pogostoma ponavlja in z njo tudi sklene to »vsakdanjo igro z dvema odmoroma«.

Taka ad hoc zamišljena in prirejena filozofija ne sloni na intimnih, tako rekoč s srčno krvjo prepojenih spoznanjih, porojenih v mučno vrtajočih razglabljanjih in iskanjih. Malce staromodna, neurejena in v bistvu površna je ta miselnost, in ni treba posebej poudarjati, da se resnična človečnost ne hrani s poceni gesli in domisleki.

Torkarjev humanizem je sploh nekam sumljiv, mrzek in odbijajoč, ker se razdaja tam, kjer posamezni pojavi zaradi svoje nizke moralne cene take pozornosti niti zdaleč ne zaslužijo. Poln je ljubkujočih pomanjševalnic, kot Arjica, Tilček, moj kuštravček in podobno, prav zato je vsiljiv in osladen. Torkar žal nima tistega, kar pravi umetnik mora imeti: nezmotljivega instinkta za razločevanje moralno lepega in grdega.

Torkarjeva narobe obrnjena človečnost je dobila neprikrit izraz tudi v odrskih pripombah, v katerih s posebno naslado opisuje telesno znakaženost junakov: »Ror nima več živega, človeškega obraza, temveč masko, zloženo iz rdečih in modrikastih kosov mesa, masko, iz katere štrli nos — ogromna vijoletnordeča brbončasta kepa. Edino, kar razodeva, da je ta maska še živa,

je nekakšna iskrica, ki preskakuje iz enega krvavega očesca v drugo.« In še: »Polikarpov obraz je grd, kot bi bil zložen iz uvelih krompirjev. Poraščen je s svetlimi kocinami. Mnogo predolg trup in osupljivo kratke noge spominjajo že na kretena. Iz njegovih oči sije mešanica živalske surovosti...«

Tudi o človeški zunanosti je potrebno pisati z drugačnim taktom in okusom.

Vzroka Torkarjevemu umetniškemu brodolomu ni težko razkriti:

Predvsem ni v »Pozabljenih ljudeh« občutiti prečiščenega, resnično enkratnega avtorjevega odnosa do sveta, odnosa, kj se lahko porodi le iz resničnega in vznemirljivo nemirnega stika z življenjem. Umetnost terja celega človeka, celo osebnost, ki mora biti prisotna v posamičnih detajlih in celotni zamisli; le tedaj nastane notranje enotno umetniško delo, v čigar idejni atmosferi se razodeva avtorjev miselni in čustveni svet. Ob privzetih, površno prikrojenih geslih in krilaticah in ob golem fabulativnem kombiniranju je naravno in nujno, da prihaja do notranjih nesoglasij, ki hrome vsako, pa tudi dramatsko delo.

Kakor je že v modi v našem gledališkem svetu, je tudi »Pozabljenim ljudem« dodan poseben pledoajé. Prav tako smo že navajeni, da je zanosni hrup največji tedaj, ko je vsakomur, ki premore vsaj nekaj estetskega občutka, očitno, da gre za umetniško slabokrvno stvar. In vendar so nas režijske spremne besede Igorja Pretnarja navzlic temu presenetile: njih novost je v ostrem, nestrpnem afrontu zoper kritično slovensko misel. V superiornem zaletu se mu ne zdi vredno opreti svojih tez na stvarno, konkretno analizo; poglavitni indikator za razločevanje vrednot naj bi bil posled sprejem pri publiki onstran Kolpe. Vsekakor je, naj nam oprost, nekaj klavnega in nečednega v takem »prevrednotevanju« našega kritičnega kodeksa. Sicer pa, v nečem smo si s Pretnarjem le enotni: soglašamo, da »kritika ne more, objektivno gledano, napraviti nekega dela boljšega, kot resnično je«; tako pisanje pa je kljub temu zanesljiv dokument o — milo rečeno — čudnem estetskem okusu nekaterih ljudi.

Marjan Brezovar

LIKOVNA UMETNOST

OB JANUARSKIH RAZSTAVAH V MALI GALERIJI

Lansko jesen je zaživela v novi obliki Mala galerija kot posebni oddelek, oziroma bolje: razstveni salon Moderne galerije v Ljubljani. Po svojem programu naj bi prikazovala našemu občinstvu posamezne kvalitetne likovne umetnike v manjšem, skrbno pretehtanem izboru, ki nam ustvarjalca marsikdaj približa bolj kot obširna in preobložena razstava, Ljubljana pa je s tem dobila nov, lepo urejen razstveni prostor (po načrtih arh. O. Jugovca in arh. S. Križaja). Ta se po svoji zamisli približuje »salonom«, ki so imeli in še imajo zelo pomembno vlogo v velikih svetovnih umetnostnih središčih. Mala galerija naj bi sprejemala pod svojo streho domače — slovenske in jugoslovanske — umetnike in pa razstavljalce iz inozemstva, s čimer se odpira ljubljanskemu središču nova možnost, ki je ne smemo podcenjevati — možnost